

“SIYOSATNOMA” ASARDA NIZOMUL-MULK DAVLAT BOSHQARUVIGA OID AXLOQIY QARASHLARI

Muxamedov Sherzod

Alfraganus university

Annotatsiya: Ushbu maqolada Nizomulmulk “Siyosatnoma” asarida davlat boshqaruviga axloqiy qarashlar ko‘rib chiqilgan. Hamda davlatning barqarorligi va tinchligini ta’minlab turuvchi muhim omillarni tahlil qilingan. Davlat boshqaruvida hukmdor sifatida nimalarga e’tibor qaratilishi, qanday muhim fazilat va ko‘nikmalarni o‘zida mujassam etish kerakligini ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Davlat, qonun, podsholik, siyosat, “Siyosatnoma”, din, xalq, mazhab, saljuqiylar, hokim, davlat xizmatchilar.

Kirish qismi Davlatchilik yuzaga kelgandan boshlab davlat boshqaruvini takomillashtirish va rivojlantirishga alohida e’tibor qaratila boshlangan. Har bir davrda, mintaqada yetuk olimlar, mutafakkirlar davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari, tajriba va kuzatishlardan kelib chiqqan xulosa hamda ma’lumotlarni asar sifatida yozib qoldirishgan. Xususan qadimgi yunon olimlari Aristotelning “Siyosat”, Platonning “Qonun” va “Davlat” asarlari, Xitoyda esa dunyoga mashhur asar Sun Tzining “Urush san’ati”(mil.avv. VI asr), Shan Tzyun shu – “Shan o‘lkasining hukmdori kitobi”(milodiy IV asr), “Tayxo kodeksi”, “Tayxo ritsuryo” qonunlar to‘plami (VIII asr), Nizomul mulk “Siyosatnoma”(XI asr), Amir Temur “Temur tuzuklari”(XV asr) va Nikolo Makiavelining “Hukmdor” (XVI asr) kabi asarlarni misol qilib ko‘rsatishimiz mumkin.

Albatta bu asarlar o‘z davri va hududidan kelib chiqqan holda alohida xususiyatlariga ega bo‘lib, davlat boshqaruvi haqida turlicha qarashlarga ega. Qadimgi yunon mualliflarda jamiyatni demokratik boshqaruv, tartibga solish, saylov jarayonlar, majlis, qonunlar qabul qilish, jamiyatning barcha qatlamlarining vazifa va burchlari keltirilgan bo‘lsa bo‘lsa, Nizomul mulk “Siyosatnoma”, Amir Temur “Temur tuzuklari”

va Nikolo Makiavelining “Hukmdor” kabi asarlarda davlat boshqaruvida yakka hokim hisoblangan insonga qaratilib, davlat boshqaruvi uchun zarur hisoblangan fazilatlar, ko‘nikma va bilimlar haqida ta’kidlab o‘tiladi.

Asosiy qisim

Davlat boshqaruvida Nizomul- mulk ham katta hissa qo‘shganligiga tarix gu- vohdir. Bu inson o‘z zamonasining eng bilimli shaxslaridan bo‘lib, Nizomulmulk saljuqiylar davlatini idora etishda Alpasrlon va Jaloliddin Malikshohga katta yordam berib xizmat qilgan. Nizomulmulk Sharq tarixi va madaniyatida o‘zining “Siyosatnoma” (yoki «Siyar ul-mu- luk») asari bilan o‘chmas iz qoldirgan. Bu asar davlatning iqdora qilishda hukmdorlarga kata yordam berib kelgan.

Asl ismi Abu Ali al-Hasan ibn Ali ibn Is'hoq at-Tusiy bo‘lib, Uning yuksak salohiyati, aqlu-zakovatiga yuqori baho berib, sulton Malikshoh vaziriga “Nizomulmulk” (“Davlat nizomi, qonun-qoidasi”) faxriy unvon berdi.

Nizomulmulkni boshqaruvga e’tibor qaratishi: Nizomul- mulk boshqaruv ishlariga o‘zgacha e’tibor qaratgan. Sulton Malik-shox Davrida uning hukumati Kengayib, boshqaruvda o‘z tajribasi bilan davlatning ichki va tashqi ishlarini o‘zi nazorat qilgan. Uning «Siyosatnoma» Asari podsholiklar va davlat boshqaruvdagi asosiy fikrlar va nazariyalarni o‘z ichiga oladi. Bu kitobda Saljuqiylar davlatini boshqargan usullari yaqqol aks etadi. U kitobning avvalidalida boshqaruvda tartibsizliklar bo‘lmasligi uchun, sultonning yaqin do‘stlari davlat ishlariga aralashmasligi aytilgan. Shuningdek, xat tashuvchilarga, o‘zgacha etibor qaratgan. U sultonning ishlari yashirin bo‘lib, xalqni noroziliga sabab bo‘lmasligi, mamlakatda amalga oshirilayotgna ishlar haqida davlatning eng chekka nuqtalarigacha savdogar, siyosatchi, darvish va tabiblar orqali yetkazib turgan. Nizomulmulk bunday yo‘l bilan ko‘plab qo‘zg‘olonlarni oldini olgan. Shuningdek, u davlatdagi amaldorlarni o‘z mansabidan foydalanib, qo‘l ostidagilarga zulm qilishlarini ham oldini olgan. U viloyat hokimlarini va boshqa xizmatchilarni faol ishlari uchun, har ikki-uch yilda bir almashtirib turgan. Sulton Alp Arslon xat tashish va xabarchilik ishlarini yo‘lga qo‘ygandan so‘ning vaziri Nizomulmulk har bir shaharga o‘zlarining ishonchli

vakillarini joylagan. U o'sha shahardagi boshqaruv tizimi, qozixonalar va muxtasiblar hamda boshqa davlat xizmatchilarini kuzatib turgan.[1]

Davlatni yaxshi idora qilish uchun Nizomul- mulk shoh doim o'z ustida ishlashi, tafakkurini rivojlantirishi, ehtiroslarini nazorat qilishni va bilimni sevishni o'rganishi kerakligini ta'kidlaydi. O'z-o'zini turli his-tuyg'ulardan cheklash adolatli hukumatning asosidir. Podshoh o'zini o'zi boshqarishni o'rgansagina, o'z fuqarolarini boshqara oladi. Xuddi shunday, to'g'ri odob va uy xo'jaligini samarali boshqarish, saltanatni muvaffaqiyatli boshqarish va uning ishlarini tartibga solish uchun zarur shartdir. Va nihoyat, shoh o'tmish va o'zidan oldin bo'lgan o'tmishdoshlarining yo'llari haqida fikr yuritishi kerak, agar ularning xatolarini takrorlamasligi uchun mulohaza yuritishi. Xalq g'alayon ko'tarilishini oldini olish o'z fuqarolariga nisbatan adolatli va xolis bo'lishi kerak; va uzoq va tinch hukmronlik qilish uchun u o'z ehtiroslarini jilovlashi, o'tmishdagi hukmdorlarning xatolaridan qochishi, ayollarni, xushomadgo'ylarni va yomon dindagi odamlarni o'zidan uzoqroq tutishi kerakligi haqida fikrlar bildirib ketgan. [2]

“Siyosatnoma” asarida axloqiy muhim qoidalar nazarda tutilib ularga amal qilinsa barqarorlik ta'minlanishini ta'kidlanadi:

- O'z ishini uddalagan mansabdor shaxslar kechiktirmasdan taqdirlanishi kerak.
- Ijtimoiy-davlat masalalari shoshib, shoshilinch qarorlar qabul qilinmasligi kerak.
- G'iybat, mish-mishlar albatta tekshirilishi va hukumat qarorlariga ta'sir qilmasligi kerak.
- Vazifasiga zaruriy ahamiyat bermagan mansabdor shaxslar jazolanishi kerak.
- O'z vazifalarini lozim darajada bajarmayotgan rahbar va mansabdor shaxslar o'rniga samaraliroq kadrlar kelishi kerak.
- Keksa va tajribali odamlarga muhim lavozimlarni berish kerak.
- Menejer-imperator qo'l ostidagilarning mavqeini oshirmasligi kerak;
- Vazifalarni berish vakolati bir kishiga berilishi va u kishi o'z xohishi bilan odamlarni tayinlashi kerak. Bu vazifalar tasdiqlanmagan ekan, bajarilmasligi kerak.

- Bir shaxsga ikkita xizmat vazifasini taklif qilish va bir xil vazifani ikki kishiga taklif qilish mumkin emas;
- Sarlavhalar ehtiyotkorlik bilan tanlanishi va ularni keraksiz oshirib yubormaslik kerak. Aks holda, sarlavhaning qiymati pasayishi mumkin.
- Hukumat masalalari bilimli, tajribali odamlar bilan maslahatlashgan holda olib borilishi va shunga qarab qarorlar qabul qilinishi kerak.
- Hukumat rahbarlariga kirish imkoniyati bo'lishi kerak. Jamiyat ular bilan uchrashish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak.
- Jamoa uyidan oziq-ovqat olib kelmasligi va rahbarlar qabul qilmasligi kerak.
- Kichkina xatoga yo'l qo'ygan mansabdor shaxslar darhol jazolanmasligi kerak. Ularga birinchi navbatda maslahat berish kerak. Agar ular o'z xatolarini saqlab qolishsa, ular jazolanishi kerak.
- Muhim vazifani boshqa shaxsga yuklamaslik kerak;
- Mansabdor shaxslarni tekshirish va ataylab nazorat qilish kerak.
- O'z vazifasiga ahamiyat bermagan, jamiyatga shafqatsiz munosabatda bo'lgan mansabdor shaxslar jazolanishi kerak.
- Har bir vazifaga malakali, ma'naviyatli insonlar tayinlanishi kerak.
- mukofot va jazo tizimi ish sifatiga mos bo'lishi kerak;
- Har bir insonga o'z kuchi va muvaffaqiyatiga qarab vazifalar berilishi kerak;
- Mulozimlar jamiyatga adolatli munosabatda bo'lishlari kerak, (So'kinish hukumatni parchalamaydi, lekin shafqatsizlik.)
- Poraxo'rlikdan saqlanish uchun ishga nomzodlar, ayniqsa, ularning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini tekshirilishi kerak. [3]

Nizomulmulk davlatni idora etishda katta ahamiyat kasb etganligi bizga ma'lumki, Amir Temur "Tuzuklar"ida shunday deyiladi: "Qaysi vazir g'iybat gaplarni aytsa, uydirma gaplarga quloq solsa, jabr-zulm qilsa, o'ziga yoqmagan kishilarni yo'qotish payiga tushsa, uni vazirlikdan tushirish lozim. Nasli-yu zoti past, hasadchi, gina-kek saqlovchi, qora ko'ngilli kishilarga zinhor vazirlik lavozimi berilmasin. Buzuqi, qora ko'ngilli, zoti past

odam vazirlik qilsa, davlat-u saltanat tez ora- da qulaydi. Masalan, Malikshoh Saljuqiy o‘z vaziri Nizomulmulkni martabasidan tushirdi Vazir boshdan-oyoq yaxshi sifatlarga o‘ralgan edi. Uning o‘rniga zoti past, yomon bir kishini vazir qilib tayinladi. Bu shumqadam vazirning qabih ishlari, zulm-u sitami va nafsi buzuqligi kasofatidan saltanat binosi buzila boshladi”[4]

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. The Book of Government or Rules for Kings. The Siyar al-Muluk or Siyasat-nama Of NIZAM AL-MULK. Translated from the Persian by Hubert Darke. London., 60-p.
2. www.dailysabah.com/arts/nizam-al-mulk-greatest-statesmen-of-islamic-turkish-world/news
3. Süleyman Göksoy Ethical principles in Nizam Al-Mulk’s Siyasatnama book in terms of Turkish management history. // *Journal of Pedagogical Research*, 1(1), 77-82
4. “Temur tuzuklari” Toshkent – 2018 y., 100 b.